

SEKÜLER MODERNİTENİN BİLİŞSEL SOSYOLOJİK PORTRESİ: GECİKMiŞ MODERNİTEDE BİR ALGISAL DENEYİM ÇALIŞMASI

Cognitive Sociological Portrait of Secular Modernity: The Study of Perceptual Experience in Delayed Modernity

Ethem YILDIZ*

ÖZ

16. yüzyılda başlayan reform oluşumları, bir asır sonra Aydınlanma sürecini getirirken, rasyonelleşmeyi ve sekülerleşmeyi birbirine bağladı. Reformasyon sürecinde öne çıkmaya başlayan katı bilimsel görüşler, 16. yüzyılda Galileo Galilei ile ve bir asır sonra da Newton ile rüştünü ispatlayınca, benzer dalga sosyal alanda da vuku buldu. O zamana kadar egemen olan gelenek, yani kilise, despotik otorite ve kültürel yapı, bilimsel, felsefi görüşlerle sorgulanmaya girişildi. Çok boyutlu bir dönüşümü işaret eden Aydınlanma süreci, oldukça karmaşık ve açıklama açısından, bir o kadar da tartışmalı bir dönemdir. Makalede, Batı medeniyetinde ortaya çıkan Aydınlanma, rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerinin, ülkemizde yapılagelen kavramsallaştırmalarında, gecikmiş modernitenin özgünlüğünün dikkate alınmamasından kaynaklanan yöntem yanlışlarının olduğu savunuldu. Bu amaçla, modern çağın bilişsel kabiliyetlerini inşa eden bu sürecin, bilişsel sosyolojik açıdan ele alınması gerektiği ileri sürüldü. Düşünsel ve sosyo-kültürel yapıyı kısıtlayan katı dini yapının kırılarak, deneysel düşüncenin pratik olarak hayata geçirilme süreci olan seküler modernite, algısal deneyim çalışması biçiminde inşa edildi. Aydınlanma sürecinin kasıtlı rasyonellelikle ortaya çıkardığı seküler modernitenin, dil ve dini, dönüşlü etkileşime tabi kırılarak, aklın evrensel algısını ve gerçekliğin yerel standartlarını nasıl artırdığı incelendi. Bu bağlamda, seküler dil ile dinin yapının etkileşimli süreci ortaya çıkarılarak, sekülerleşmenin algısal deneyime dayalı olduğu savı bilişsel olarak yapılandırıldı.

Anahtar Sözcükler: bilişsel sosyoloji, bilişsel dilbilim, sekülerleşme, Aydınlanma, Aaron Cicourel.

ABSTRACT

The reform formations which began in the 16th century linked rationalization and secularization, bringing the Enlightenment process a century later. When the strict scientific views that came to the fore in the reform process came of Age with Galileo Galilei in the 16th century and Newton a century later, the same wave spread to the social sphere. The tradition that had dominated until then, namely the church, the

* Dr., İstanbul/Türkiye. E-posta: etyildiz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8891-563X.

despotic authority and the cultural structure, was attempted to be challenged by scientific and philosophical views. The Enlightenment process, which marks a multi-dimensional transformation, is a very complex and contentious period in terms of explanation. In the article, it was argued that there are methodological errors in the conceptualizations of the Enlightenment, rationalization, and secularization processes that emerged in Western civilization, resulting from not taking into account the originality of delayed modernity. For this purpose, it has been argued that this process, which builds the cognitive abilities of the modern age, should be addressed from a cognitive sociological perspective. Secular modernity, which is the process of putting experimental thought into practice by breaking the rigid religious structure that restricts the intellectual and socio-cultural structure, was built in the form of perceptual experience work. It is examined how secular modernity, which the enlightenment process uncovered with deliberate rationality, increased the universal perception of the mind and the local standards of reality by subjecting language and religion to reflexive interaction. In this context, by revealing the interactive process of secular language and religion, the argument that secularization is based on perceptual experience was cognitively structured.

Keywords: cognitive sociology, cognitive linguistics, secularization, Enlightenment, Aaron Cicourel.

Giriş

Sosyal gerçekliğin değişken doğası, akıl ve bilimin, zaman ve uzama bağlı olarak ortaya koyduğu yaşam çeşitliliğinden beslenmektedir. Yaşam çeşitliliğinin ortaya çıkarıcı ve ona ivme kazandıran sosyal güdü ise tarihsel sürece dayanmaktadır. 16. yüzyılda başlayan reformasyon oluşumları ile rasyonelleşmeyi ve sekülerleşmeyi birbirine bağlayan Aydınlanma süreci, zihnin, bu yönde, aşama aşama özgürleşmesini sağladı. Bilincin ve sosyal hayatın sınırlarını ele almak için doğa yasalarına yönelmek hem doğayı algılamada hem de sosyal hayatı yeniden yapılandırmada net sonuçlar doğurdu. Bilincin, “berraklaşım” biçimlenmesini sağlayan natüralizm, bilimsel devrimlerin ve toplumsal sistemlerin rasyonel yönelimine de rehberlik etti. Galileo tarafından iyice ispatlanan Copernicus’un devrimi, insan merkezli evren algısını yaktıktan yüzyıl sonra, doğanın yasalarını matematiksel olarak sistemleştiren Newton, zamanın homojen olduğunu, bir şeyden etkilenmeden her yerde kendi başına yol aldığını keşfetti. Darwin ve Freud, geri kalan insan merkezli evren algısını da iyice yaktı. Aydınlanma düşüncesinin omurgası olan seküler dünya görüşü, aklın bu şekilde birbirini tetikleyen zaferleri ile güçlendi. Geline aşamada; “insanlar, bundan sonraki asıl dünyalarını bulmaya mahkûm yeryüzündeki uzaylılardır.” (du Toit, 2009) algısını oluş-

turan “kutsal gerçekliğin” karşına, dünyayı daha derinden benimseyen dünyevi bir benlik çıkmış oldu. Olayları, önceden olduğu gibi, kutsalın veya tarihin iradesine bırakmak yerine, her ikisiyle de arasına mesafe koyan bu benlik, sekülerizm ile karakterize edilmiş bilimsel gerçekliği, yaşamın merkezine yerleştirdi.

Sekülerliğin siyasal yönetimde yer bulmaya başlaması, dini otoritenin sorgulanmasını ve dinsel çeşitliliğin yaygınlaşmasını getirdi. Asırlardan beri, despotik bir tutumla, sosyal değişim ve gelişimin doğasını sınırlandıran katı dini yapı, bireysel ve toplumsal kimliğin temel biçimleyici olma vasfını yitirdi. Öyle ki, 1730’da Voltaire’nin “tarikatlar ülkesi” dediği İngiltere’de özgür birey olarak İngilizler, kendi belirledikleri bir yolla inançlarını yaşamakta epey mesafe almışlardı. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, başta radikal Aydınlanmanın merkezi olan Fransa olmak üzere, Batı Avrupa’da, bilimin dinle anlaşmazlık ilişkisi iyice açığa çıkmış, “büyük ayrılma” devlet yönetiminde de uygulanmaya başlamıştı. Bu noktada vurgulanması gereken şey, seküler yapıya geçiş sürecinde, dogmadan arındırılmış din ile bilimi bir araya getirip hümanist bir proje oluşturmak, yani bir bakıma yeryüzü dinini inşa etmek, dinsel bir gerekçeyle değil, kavramları inşa eden Batılı bilinç ve düşünce deneyiminin sergilediği aktif yaşam performansı ile ilgiliydi. Kant’ın evrensel insan rasyonalitesini kullanarak özne konumuna taşıdığı birey, kamusal alanda da iyice ortaya çıkmaya başlamıştı zaten. Amaçlı rasyonaliteyle akıl ve bilim, toplumsal ilgi merkezi yapılmış, bu sayede ortaya konan zihinsel süreçler, sanayi toplumları tarafından algılayıcı deneyim olarak tecrübe edilmişti. Sonuçta, bireysel eylemlere etki eden sosyal hayattaki bu somut motivasyonlar, rasyonel modernitenin kültürel formları olarak işlev göreceklerdi.

Nesnel bilginin kaynağı olarak nesneyi ayrıcalıklı kılan ve evrensel hakikatin sistemine yönelen modernizm, hedeflediği noktaya varamadan, postmodern kırılmayla karşılaştı. Moderniteye karşı yeni bir bilişsel yapıyla geliştirilen postmodern sosyal teoriler, bilimin özgürleştirici işlevini benimsemeyerek, modernitenin mesafe koyduğu metafiziği sosyal olarak tekrar konumlandırdı. Evrensel doğrular ve büyük hikayeler döneminin sonuna geldiğini öne süren postmodernist düşünce, bilimsel bilgi de dâhil olmak üzere, nesnenin bizzat kendisini dil ile ilişkilendirilerek ele aldı. Avrupa ve Amerika’daki farklı bilişsel unsurlar, tarihsel olarak, Almanya’da Kant, Hegel, Simmel, ABD’de Pierce, James ve Mead, Fransa’da Durkheim ve Mauss’a kadar uzanan bir yer altı arka planıyla derin bir seviyede birbiriyle bağlanmış (Strydom, 2006: 218) iken, bu “ortak” kültürün ortaya koyduğu sosyal ger-

çeklik, böyle bir bağın ve benzer deneyimin olmadığı “gecikmiş modern”¹ toplumlarda da aynı zemin üzerinden tartışıldı. Oysa açıktır ki, farklı tarihsel süreçlerde ve farklı kültürel çevrelerde zihinsel etkileşimi deneyimleyen bilişsel yapılar, aynı konuyu aynı kavramlarla açıklasalar bile, farklı bağlamlardan kaynaklanan ve derine indikçe daha da ivmelenen gerçeklik kategorilerinin ayrışmasıyla karşılaşılır.

Farklı medeniyetlerin, farklı ülkelerin, farklı kültürlerin, farklı sosyal yapıların, farklı düşünce topluluklarının anlam ve kategori bilgisini inşa ettiği düzeyin; evrenselliğin, zamanı tanımlayan eylemiyle senkronize olma durumunu araştırma konusu yapmak, özellikle “gecikmiş modern” yapılar için son derece önemlidir. Bu bağlamda, zamanımızın en önemli entelektüel gelişmelerden biri olarak sayılan bilişsel devrim ve ona bağlı olarak bilişsel bilimlerin gelişmesi (Cetina, 1999), bilişsel sosyolojinin ortaya çıkması, bireysel ve sosyal eylemlerin mikro temellerini ele alma olanağı sağladı. Makro sosyolojinin yapı-eylemlilik tartışmasına karşın geliştirilen mikro sosyolojik fail (agent)/ faillik (agency) tartışmalarının zemininde bilişsel sosyolojik yönelim vardır. Benlik, tercih, arzu, amaçlılık, motivasyon, girişim, düşünümsellik gibi kavramlarla bütünleştirilen faillik, evrensel bir rasyonalite zemininde kavramsallaştırılmaktadır. Düşünce ile gerçeklik arasındaki ilişki sorununa odaklanan bilişsel sosyoloji, sosyo kültürel ortamın insanın düşünce sürecini ve dolayısıyla failliğini yönlendirdiğini ortaya çıkardı. Kurucuları arasında Eviatar Zerubavel, Aaron Cicourel, Karen A. Cerulo, ve Paul DiMaggio gibi sosyologların bulunduğu bilişsel sosyolojiye göre, sosyal ve kültürel yapı, bazı algı ve görme biçimlerini kurumsallaştırmaya (Ritzer, 2005: 107–111) hizmet ederek düşünceli ve eylemi etkiler.

Eylemi etkileyen en temel yansımalarından biri ise bilişsel dilbilimdir. Kavramsal yapının yeterliliği ile birlikte, algısal deneyimlerin içine yerleşen kültürel, yapısal ve kişisel tecrübeler, bilişsel dil davranışını biçimlendirir. Dilbilim teorisi açısından bakacak olursak; “Dünya, nesnel olarak verili bir şey değil, insan bilisi tarafından yorumlanan şeydir. Yani, dünyanın nesnel durumu, geleneksel algıların yansıttıklarından çok daha farklıdır.” (Jackendoff, 1983). Bu bakımdan, kavramsal alanların zenginliği ve çeşitliliği nesnel tanımlama için vazgeçilmez öneme sahiptir. Kavramsal yapı, dil ile ifade edilen her şeyi ele alabilmek için ifade gücü bakımından zengin

¹ “Gecikmiş modernlik” kavramını Gregory Jusdanis, Yunan toplumunun dil, estetik, kültür ve edebiyat bağlamında modernleşme süreci için kullandı. Bu çalışmada, “gecikmiş modernite” tanımlaması, daha kapsamlı, bilişsel ve sosyolojik süreçler için kullanılmaktadır. Bk. (Jusdanis, 2018).

olmalıdır. Dilin semantik yapısındaki gelişmeler, sosyal, kültürel, inançsal ve ekonomik yapıdaki değişmelerle dönüşlü olarak yol alır. Örneğin ekonomik sosyal ve kültürel gelişmelerin yeni bir boyutta ilerlediği Aydınlanma döneminde okuryazarlık belirgin olarak arttı. Dil davranışında meydana gelen bu değişiklik -ifadenin sabitlenmesi gibi- yazının icadından sonra dilde sosyal bilişsel düzeyi en fazla geliştiren etmenlerden biri oldu. Fakat nihayetinde kavramlar gibi dil kuramının kendisi de kültür, tarih ve bilişsel durumun bir ürünü olarak ilerledi.

Sonuç olarak, toplumsal veya bireysel “gerçeği” tanımlamak artık mevcut kavramların geleneksel yolla kaldırabileceği bir yük olmaktan çıktı. Bu gerçekten hareketle, kavramların sosyal bilişsel incelemesini yapmak, göreliliğin kolay akımından sıyrılmanın bir gereğidir. Aynı şekilde, kavramları felsefi bağlamları ve evrensel gerçeklik işlevleri ile yerli yerinde kullanmak, sosyoloğun vazgeçemeyeceği bir temel iş kuralı haline gelmiş durumdadır. Zaten, geçerli olacak yeni bir kavramsallaştırma, ancak bu tür deneyimlerden filizlenebilir. Bilişsel sosyolojik araştırmada, algısal deneyimin zamansal ve uzamsal kapasitesine bağlı olarak sergilediği gerçeklik performansı, kişisel ve toplumsal gelişim dinamiklerinin inşa edildiği kültürel alanların tanımlanması açısından temel bir işleve sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın odak noktalarından biri de modernizmin, toplumsal yapının ötesinde kültüre sirayet ettiği noktada, dilin ve inançsal yapının iç içe sekülerleşeceği hipotezidir. Bir diğer nokta da sosyal dilin kullanımı ile motive edici yapılar, düşünsel eğilimler ve bireysel kapasitenin biçimlendiğidir. Dilin kavramsal kalıpları ve kavramların bağlamsal şemaları, motive edici mekanizmaları etkileyerek, diğer bilişsel sistemleri yönlendirir.

Modern Çağ, yer kürenin genelinde, tüketim alışkanlıklarını ve biçimsel yaşam formlarını “ortaklaştırırken” bilişsel kabiliyetleri neden daha da tekelleştirmiştir? Bu soruyu geliştirmekte olan bir ülke için değerlendirilip, literatürden daha farklı bir metodolojiye ulaşmak hedeflenmiştir. Kavramsal içeriğin bağlamsal kullanımındaki sınırlılıkları aşacak açıklayıcı çerçeveyi geniş tutma amacıyla, bilişsel sosyolojinin kullandığı kavramlar, deneysel epistemolojik bir tutumla yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Ölçülü genellemenin araştırma pratiği için önemli olduğu varsayılarak, betimsel ve kavramsal analiz yoluyla, sosyolojik bilginin statüsü yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Modern sosyolojideki kavramsal, tarihsel, durumsal genellemenin gecikmiş modernitede, kültür desenlerini kapsayan destekleyici bir bağlam içinde, daha açık bir şekilde formüle edilmesi gereği benimsenmiş ve bilişsel sosyolojik düzlemde, bağlamsal konumlandırma stratejileri gün-

cellenmeye çalışılmıştır. Gecikmiş modernite bağlamında, konuyu daha ileri bir aşamaya ulaştırmak için diğer metotlarla birlikte nitel araştırma desenleri kullanılmıştır.

1. Teolojinin Sekülerleşmesi

Pozitif bilimler, 18. yüzyıla gelene kadar, Batı'da geri dönülmez kazanımlar elde etti. Doğada olan yasaların mantığını çözerek tabiat hakkında çıkarımlarda bulunabilme yeteneğine kavuşan pozitif bilimler, toplumsal itibara ve hakkıyla kazanılmış bir otonomiye sahip oldu. Rüşünü ispat eden bilimsel yapının tarafsızlığından şüphe olmadığı için, olguları ortaya çıkartan, değerleri ölçebilen ve sosyal konularda teori geliştirme girişiminde bulunabilen karakterine de yaygın bir itiraz dillendirilmedi. Bu sürecin mimarlarından biri olan doğa bilimlerinin, Orta Çağ'ın skolastik düşüncesinden arınarak, toplumsal meşruluk konusundaki sorunları aşabilmesinin arkasındaki dinamik gelenek, Eski Yunanlardan kalma bir özellik olan, düşüncenin ve bilimin kendi özerkliği ile kurumsallaşması pratiği idi. "Bu özerkleşme durumu 20. yüzyılın başlarında, bilim adamlarının, ilahiyatçılardan ve aydınlardan uzaklaşarak; Descartes, Locke ve Kant gibi filozofların yaşadığı, doğa biliminin başarısı ile kültürün sekülerleştiği bir dönemin sonlanmasına neden olacak düzeye kadar vardı." (Rorty, 1979). Felsefenin bilimden nihai olarak ayrılması, daha bilimsel ve daha sofistike bir bilim dünyasının ve sosyal olarak daha dar bir alana sıkışan bir felsefenin hayata geçmesine neden oldu. Günümüze kadar devam eden sürecin sonucunda, bilim adamları ile arası soğuyan klasik felsefeci entelektüellerin toplumsal işlevi, romancılara ve popülist kültür sanatçılara kaldı.

Eski Yunanlar zamanında sistematik olarak keşfedilen "doğa bilimleri", modern çağın zihin dünyasının biçimlenmesinde esaslı bir işleve sahiptir. Natürel bilimler için "ayna" imgesini kullanan Rorty'e göre, doğa bilimleri, günümüzde de vazgeçilmez bir fonksiyona sahiptir: "Ayna imgesinin terk edilmesi, felsefe kavramını bir disiplin olarak terk etmemize neden olur." (1979: 212). Modern bilimin zihnini oluşturan "Aydınlanma" düşüncesi, ana eksenini doğa prensiplerinin şekillendirdiği bir bilinç üzerine inşa edildi. Descartes'in akla yüklediği özgüvenin, doğa prensiplerinin içerik sağladığı bir bilinçle güçlendirilmesi, modernlik paradigmasını doğurdu. Ayrıca, Aydınlanma'nın tasarladığı modernlik, Eski Yunan felsefesinden birçok noktada ayrışsa da "dünyayı yansıtma ve temsil etme anlayışını ve rasyonelliğinin evrensel temellere dayanma meselesi olduğu düşüncesini Klasik Batı felsefesinden devraldı." (Gray, 1995: 227). Temel parametre olarak akli ve özgürlüğe varma anlamında kurtuluşu esas alan modern paradigma, sadece

entelektüel usu değil, ruhsal tatmin koşullarını da yeniden düzenledi. Bu sayede, ilk kez kendi kendine özgüven inşa etmeyi başaran “modern birey, Kant’ın başlattığı sorgulanmamış geleneğe karşı savaşı sürdürdü.” (Dupré, 2004: 9). Bireyin kurtuluşu için, usun, her sınırın bir ötesine geçmesi gerektiğini düşünen ve bunun yollarını gösteren Kant, yeni bir bilincin oluşmasını sağladı. Yöntemlerini göstererek pratik ettiği, her şeyin ötesinde olanı keşfetmeye dönük usun yönü, hiç kuşkusuz, ulaşılmaz mesafedeki aşkınsal yapıya varmak için değildi. Bireyin kurtuluşu için tek çıkış olan usun, pratik yaşamda, en başta kendini, ardından dinler ve kültürler dâhil, geleneksel yapıyı sorgulayacak yetkinliği hesaba katılmıştı. Us, kendi varlığını inşa ederken en yakın iletişimi, sosyal ve kültürel yapılarla kurmak zorunda kaldı.

Zamanın akışında, olayların atmosferinden ve toplumsal koşullardan kaynaklı, istemli ya da kendiliğinden oluşan tepkilerin, kalıcılışarak değer haline geldiği alan kültürdür. Kültür, kendi doğal yörüngesinde akan zamanda, birtakım tutumlarla, kendi varlığını oluşturan edimlerin dondurulup sergilendiği bir tür “tutum müzesidir.” Kimliğini ve kişiliğini inşa eden bireyin, yaşama yaklaşımını temelden etkileyen şey, tutum müzesinin envanterindeki motiflerdir. Tabiatıyla, kültürün toplam havzası, tek tek sergilenenlerin çoğulluğundan çok daha fazlasını temsil eder ve bireysel davranışın yorumsal hakikatine olanak sağlayan en geniş ve en karmaşık evreni oluşturur. Tam da bu bağlamda Kantian us, bir sonraki davranışın kalıbını taşıyan kültürü eleştirmek ve tahakkümünden kurtulmak için, doğanın prensiplerinden oluşan realist bir seti uygulamaya koydu. Bu yöntemle gelişen us, insanlığın gezegen olarak Dünya’ya yayılmasına ve buradan da evrene açılmasına giden yolu inşa etti.

Modern bilimi yaratan ve hâlen önemini koruyan natüralizm² düşüncesi, Batı’nın ‘karanlık’ döneminde, bütün işlevleri ile Müslüman Araplar tarafından muhafaza edildi. Yunanlardan intikal eden bu bilimsel mirası, beş yüz yıl boyunca devralan Araplar, doğa bilimlerine “yabancı bilimler” dediler. Grek bilim mirasını, özerk olarak yaşamasına izin vermeden, var olan sosyal kültürel motiflerine uyarlayarak, doğa bilimlerini İslam ilimleri geleneğinin içerisinde erittiler (Huff, 2003). Başka bir deyişle, doğa bilimleri, Müslüman hegemonyasında, gelişimini sağlayacak kadar özgürlüğe sahip olamadığı için, bilimsel bir devrimle sonuçlanacak kurumsallaşmaya gidemedi. Eğitim kurumları, “aklın, din için vazifelendirildiği ön kabulü” üzerine

² Burada kastettiğimiz natüralizm, “gerçekliğin doğası ve gerçeklik konusundaki bilgilerimizle ilgili felsefi bir bakış açısıdır.” Bk.(Baker, 2013).

inşa edildi.³ Böylece, ilim çevrelerinin ve genel olarak da toplumun bilimsel düşünceye adapte edilmesinin önü tıkanmış oldu. Bu tıkanmanın neticesinde Araplar, Orta Çağ'ın karakteristiği olan, fikirlerin kurumsal yapılanması ve bu sayede yeni yaşam alanlarının hayata eklenmesi olanağından mahrum oldular. Söz konusu tıkanıklık modern ve post modern dönemlerde de aşılamadı.⁴ Pratik aklın dini ve kültürel sınırları aşamaması, doğanın prensiplerini keşfeden aklın, sosyal yaşamı dönüştürecek yeni aletler, yeni düşünceler, yeni sanat ve ifade biçimleri geliştirmesine engel oldu. Katılaşmış inanç önseli, teoride, akıl yürütme ve gözlem yoluyla bilgiye ulaşmaya engel olamasa da kişisel deneyimin farklılaşmasına, ananın dönüştürülmesine olanak tanımadı.

1.1. Fiziko-Teoloji, Saf Bilimin Özerkliği

Aslında bu durum en azından şeklen, Müslüman bilginlerin bir istisnası değildi. Başka inançsal gelenekte de -Lutheran teolojide- felsefeyi veya bilimi soğurtarak dönüştürme ve büyük ölçüde yok etme deneyimi mevcuttu. Orta Çağ'ın son dönemlerinde okullarda okutulan geleneksel felsefe, benzer bir etkenle Lutheran teolojiye evirildi. Aristoteles'in doğa hakkındaki yorumlarını Philip Melanchthon, Lutheran prensiplerle tekrar ele alarak, ulaştığı rasyonel bilgiyi Tanrı'nın ululuğunu perçinlemek için kullanmaya başladı. "Melanchthon, doğal felsefenin kapsamını, sivil ve etik bir değere yönlendirerek dönüştürdü." (Kusukawa, 1995: 201-211). 17. yüzyıla gelindiğinde ise bilgi edinme yöntemlerinin baskın hale gelmesiyle, İngiltere'de "fiziko-teoloji" (phicothelogy) olarak bilinen yeni bir tür natürel teoloji ortaya çıktı.⁵ Bu anlayış, Tanrı'nın varlığına ampirik verilerle doğadan kanıt gösterme çabasına odaklandı. Doğa yasaları ile dinin buluşturan bu zümre,

³ İslam toplumlarında eğitim konusu ile ilgili geçmişe dönük tartışmalar, ağırlıklı olarak medrese üzerinden yapılmaktadır. Araştırmacılar arasında, medreselerin hiç olmadığına kadar varan farklı görüşler vardır. Makdisi'ye göre, medreselerde skolastik eğitim metoduyla tek şey öğretilmişti: fıkıh. Bk. (Makdisi, 1984). Goldziher (1981), medreselerin aslında Eş'arîliği savunmak için kurulduğunu ve gelenekçi Eş'arîliğin akılcı Mu'tezile karşısında bu nedenle zafer kazandığını öne sürdü.

⁴ Oysa "çoğu zaman metodolojik öz farkındalığa sahip olmasa da son birkaç on yıl öncesine kadar, İslam toplumlarındaki sosyal hareketlerin büyük çoğunluğu Weber geleneği içinde yer alma eğilimindeydi". Bk. (Abdelkader, 2011: 116). Rasyonalizmi ve sekülerliği öne çıkaran Weberian gelenek, İslam dünyasında indirgemeci bir anlayışla yorumlanarak, sadece "karizma" kavramından ibaretmiş gibi gündeme getirildi. Weber (2011: 116), Aydınlanma, modernleşme ve demokratikleşme için ön koşul olarak sekülerleşmeye odaklandı.

⁵ Fiziko-teoloji (natürel teoloji), fiziksel evrendeki olayların karmaşık yapısı ve işleyişiyle, amaç ve tasarım kanıtlarından Tanrı'nın varlığını ve niteliklerini kanıtlamayı amaçlayan felsefe. Bk. (Calloway, 2014: 1-2).

kendine has bir değişim süreci deneyimleyerek, hiç olmazsa bir ölçüde aklın süzgecinden geçirdiği teolojiye, yeni yorumlar getirerek, Ortodoks inancın esneklik kazanmasını ve nihayetinde çoğulculuğun oluşmasını sağladı. Tabiata serpilen Tanrı'nın hikmetini keşfetme gayesi ile meşrulaştırılan pozitivist düşünce, bir yandan kendi otonomisini sağlamlaştırırken, bir yandan da geleneksel dini kültürü reform için zorluyordu. Bütün bu sürecin belirleyicisi olan bilim erbabı, ekseriyette teolojik alanın dışından gelen entelektüellerden oluşuyordu. Bu kesimin sürekli yeni buluşlarla zenginleştiği dil, geleneksel olandan bambaşka unsurlar içerdiği için farklı bir ifade tarzıyla ilahiyatı ele aldı. Böylece farklı mezhepler, cemaat yapıları ve inanç gurupları ortaya çıktı. Dini hayatıyeti sürdürmek için yaşanan kaçınılmaz değişimler, din-akıl yakınlaşmasını biraz daha ileriye taşınmış oldu. Başka bir ifade ile natüralist eğilimli düşünce akımlarının Lutheran teolojiye bağlanmış olması, Müslüman Araplarda yaşanan deneyimden çok farklı sonuçları ortaya çıkardı. Bilim ve felsefenin teoloji ile ilişkisi, teolojinin mutlak iktidarına itaat şeklinde olmadı, etkileşimli bir süreçle, dinin rasyonelleşmesi yönünde bir aşama deneyimlendi. Saf bilime yaklaşım hususunda, yukarıda ifade ettiğimiz Müslüman ve Lutheran dünyasındaki farklılık, iki yapı arasında, tarihsel olarak keskin bir yol ayırımına neden oldu. Doğa araştırmalarıyla ulaşılan bilimsel bulguları inançsal yapıyı kuvvetlendirmek için kullanma girişimi, İslam geleneğinin aksine, Hristiyan gelenekte net bir şekilde uzlaşmazlıkla sonuçlandı. Batılı bilimsel eğilim, Müslümanlıkta olduğunun aksine, kendi özerkliğini inşa etmeye yöneldi. Yani doğal felsefe ile Ortodoks Hristiyan düşüncesinin kaçınılmaz olan uzlaşma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çatışmalı deneyimin yaşandığı 16. ve 17. yüzyıla daha yakından bakacak olursak hem Hristiyan teolojide hem de bilimde net bir dönüşüm yaşandığını kolaylıkla ifade edebiliriz. Tam bu nokta için Amos Funkenstein “teolojinin sekülerleşmesi” tezini ortaya attı (Funkenstein, 1986). Orta Çağ'da yasaklanan disiplinler arası geçişin, ilahiyatçı kesimin dışındaki eğitimli kişilerin çoğalması ve 14. yüzyıldan beri matematiksel düşüncenin fiziğe ve hatta etik teolojiye yaygın şekilde girmeye başlaması ile ortadan kalktığını ileri sürdü. Galileo, Descartes, Leibniz, Newton, Hobbes, Vico vb. hiç biri ya din adamı değildi ya da ilahiyat alanında ileri derecede bir yeterlilik kazanmamıştı. Fakat herhangi bir izin almadan tereddütsüz ilahiyat alanına girdiler (Funkenstein, 1986: 3-10). 16. ve 17. yüzyılda meslekten olmayanların teolojiyle yakınlaşmaları yeni keşfettikleri tinsel hakikatten kaynaklanmıyordu şüphesiz. Yeni bilimsel disiplinler gelişmeye başlayınca, çoğulcu düşünce toplumsallaştı ve yeni dini hareketler ortaya çıkmaya başladı. Bütün düşün-

ce hayatını tahakküm altına alan dinsel dogma, gittikçe genişleyen entelektüel çevreler ve doğal bilimlerle ilgilenen aydınlanmacı düşünürler için savaşılmaması gereken hayati bir sorun alanına dönüştü. Skolastik düşüncenin başat rol üstlendiği iktidar yapısında, meşru bir zemin bulmak, ancak birçok aşamanın geçilmesi ile mümkün olabildi. “Newton, filozofların en Hıristiyan’ı gibi görünüyordu.” diyor Eric Jorink ve Huib Zuidervaart makalelerinde (2012). Uzlaştırıcılık özelliği ile Hollanda entelektüel kültüründeki sorunlu faktörleri kademeli olarak yumuşatan “Newtonculuk”, fiziko-teoloji veya deneysel felsefe ile eş anlamlı hale geldi (Jorink & Zuidervaart, 2012).⁶ Doğal akışla, zamanın ruhuna uygun bir biçimde, tarihsel zihnin refleksiyle gerçekleşen bu iç içe geçme, yine de mutlak birliğin teşkili değildi. Klasik felsefecilerin metinleri, dönemin sosyolojisi de hesaba katılarak irdelendiğinde, bilim ve din konusunda kayda değer bir uzlaşma diline rastlamak olanaklı gözükmemektedir. Hümanist önselin aşkınsal teşviki ile gelişen natürel bilim, dinsel sınırların kaygılarından arınık biçimde, gerçeğe ulaşmak için aklın limitlerini geliştirme çabası içerisinde idi.

1.2. Değişim Sosyolojisinde “Tanım Dışı Varlık Evresi”

Geri dönülmez şekilde hayatı yönlendirmeye başlamış olan rasyonelleşme süreci, toplumsal yapının geleneksel unsurlarını, dolaylı olarak da siyasal birimleri değişime zorladı. Her ne kadar, karşı bir söylemle, Jean-Jacques Rousseau, 18. yüzyılın sosyal durumunu ve genel olarak Aydınlanma hareketini kasıtlı: “Her şeyin temelde politikaya bağlı olduğunu gördüm.” (Sternhell, 2010: 2)⁷ dedi ise de politikanın, özellikle de Aydınlanma döneminde, değişimde baş aktör olduğuna dair ikna edici bir kanıt ortaya koymadı. Hayatı değiştirebilecek tek alanın politika olduğu konusunda, Rousseau, Johann Gottfried Herder ve Edmund Burke gibi Aydınlanma karşıtı filozoflarla mutabıktı.

Dönemin politik rüzgârı ile ilintili olduğu güçlü bir ihtimal olan bu sav, bize göre, aslında sosyolojik bir yanılsamadır. Zaten tabii olarak, zamanın değişiminin bütün unsurları ile yaşandığı bir bölgedeki hayatıyet, bireysel ya da toplumsal davranışlarda tek bir etmene bağlı olamaz. Toplumcu düşüncüyü ilk gündeme getiren filozoflardan olan Rousseau’yu bu düzeyde indirgemeci olmaya iten şey, değişimin bir tür gizemli doğasıdır. Bu yanılsama-

⁶ “Descartes’ın zehirli rasyonel ve materyalist sistemlerine ve hepsinden önemlisi Spinoza’ya uygun bir panzehir addedildi Newton.” (Jorink & Zuidervaart, 2012: 49).

⁷ 18. yüzyıldaki tüm filozoflar, siyaseti, hayatı değiştirebilecek tek araç olarak görüyordu. Politika herkesin işi haline gelmişti; geleceğin dünyası daha önce hiç bu kadar yoğun bir şekilde tartışılmamıştı (Sternhell, 2010: 2).

da, zihinsel ve bilimsel devrimlerin öz yapısından kaynaklanan, dönemsellik sorunu nedeniyle ifade edilmesi imkânsız olan, asıl değişim aracının tanısızlığı söz konusudur. Toplumsal taleplerin biçimlenmeye başladığı 18. yüzyılda, henüz olgunlaşmamış olan Aydınlanma deneyiminin önemli bir kısmı “tanım dışı varlık” tan oluşmakta idi. “Tanım dışı varlık” tan kastedilen şey, etkisini geleceğe doğru taşıyan oluşumun, dilin kapsayıcı sınırlarının ilerisine taşmış deneyim yansıması veya varlık bağlamında zaman fazlasıdır. Başka şekilde ifade edersek, söz konusu olan şey, günümüzdeki yapay zekâ ve robot teknolojilerinin veya uzay çalışmalarının ya da piyasa mekanizmalarının toplumsal düzene tesiri konusundaki belirsizliğe benzer bir sorunsaldır. Günün koşullarını yaratan etmenleri ve o koşullarda verilen bireysel ve toplumsal tepkileri sosyolojik olarak tanımlama girişimi, varlığın sürekli oluşum halinden kaynaklanan henüz ortaya çıkmamış geleceğin belirsiz tesiriyle yüzleşmek zorundadır.

18. yüzyıla gelindiğinde pozitif bilimlerin yasalarını keşfetmekle meşgul olan dönemin bilginleri, teoloji üzerinde çalışmasa da politik gerçekliğin zorunluluğuyla, bilginin hâlâ hangi merkez tarafından boyunduruk altında tutulduğunu hesaba katmaları gerekiyordu. Çünkü teolojik iktidar yapısı otoritesini korumaktaydı ve sivil toplumda da göreceli olarak dinamik bir güce sahipti. Toplum tarafından kabul görme, meşru alan kazanma, zaman zaman hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak din, bir süre daha popülerliğini muhafaza etti. En temel vasfı akılcılık olan yeni aydın sınıfı, bu iktidar odağı ile bir şekilde iletişim kurmak zorundaydı. Klasik ilahiyat geleneğinden bakıldığında, söz konusu mecburi iletişimde, akılcılığın siyaseti sayılabilecek, zamanı işletmeye dönük ironik yaklaşımları görmek mümkündür. Ve elbette ki bütün bu çabalarla, dinin kabul etme potansiyeli, bilimin özgürlüğü için genişletiliyordu. Diğer taraftan, teolojiji dışarıda tutarsak, görünmez biçimde de olsa, icat edilen bilimin, işlev gördüğü toplumsal alanı dönüştürme yeteneği, somut sonuçlara ulaşmıştı zaten. Her yönüyle kırsal ve feodal yapının unsurları ile yaşayan toplumda, pozitivizm, kendi meşru yaşam alanını dini müdahaleyi etkisiz kılacak kadar güçlendirmiş ve genişletmişti. Din ile çelişip çelişmediğini düşünmeksizin, bilimsel olana karşı makul bir üslupla tutum geliştirmek ve hatta çatışma durumunda bilime inanmak, yaygın bir standart oluşturmuştu. “Zamanın neredeyse bütün filozofları ve bilim insanları, dinin ilkelerine içtenlikle inanıyor olsa da entelektüel kısıtlamalarından bağımsız olarak kendilerinden emin bir şekilde bilim için çalıştılar.” (Scruton, 1995: 39). Keşfedilen natüralizm geleneği, sosyal hayat için, zihinsel bir mekanizma olmaktan fazla anlam ifade etti.

Özellikle başlangıçta bir tür paralel evren olarak keşfedilen pozitif bilimler, zaman içerisinde gerçek yaşam dünyasını oluşturmaya başladı.

1.3. Değişim Spekülasyonu: Siyaset Teolojisi

Aklın ve bilimin skolâstik düşünceye karşı savaş verdiği bu dönemin sonunda, dinde liberalleşme eğilimi başlarken, sosyal hayatın uzağında konumlanan düşünce akımlarında da toplumsallaşma eğilimi başlamış oldu. Geleneksel inancın hem saygınlığını hem de iktidar gücünü sarsan bu gelişmeler, sosyo-kültürel yapıda belli bir istikrarla neticelenmedi. Toplumsal düzen, bir yönüyle geri dönülmez bir biçimde değişime uğradı. Fakat yaşanan değişimin bütün alanlara eşit düzeyde ve aynı zamanda sirayet edemedi. Bilimsel icatlarla güç kazanan rasyonalist düşünce, en çetin mücadelesini politik arenada vermek zorunda kaldı. Bunun ana nedeni ise dinin iktidar unsuru olarak siyasetle kemikleşen ilişkisinden kaynaklanıyordu. “Siyaset teolojisi” diyerek konuyu inceleyen Mark Lilla’ya göre bu ilişki; “insan düşüncesinin ilkel bir biçimidir ve bin yıl boyunca toplumu örgütlemek ve eylemlere ilham vermek için derin bir fikir ve semboller dizisi sağlamıştır.” (2007: 4). Siyasal otoritenin ilan edilmiş tutumu ne olursa olsun, iç içe geçmişlik nedeniyle, siyaset teolojisini rasyonel zemine oturtmak, sosyal alanın diğer kısımları kadar kolay olmadı. Dinin seküler ve çoğulcu alana evrilme düzeyi, zamanın ve şartların ihtiyacını karşılayabilecek icraat anlamında yeterli olmadı. Başka bir ifadeyle, en azından 18. yüzyılın sonlarına kadar, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması düşüncesi, “büyük ayrılık” (The Great Separation) tüm boyutları ile hayata geçmedi. Bunun birinci nedeni, Lilla’nın vurguladığı gibi siyaset teolojisinin kökleşmiş geleneğinden kaynaklanıyordu. Diğer nedeni ise “büyük ayrılık” fikrine karşı olan entelektüellerin varlığı idi. “İnanç ile akıl ve liberal demokratik uygulamalar ile dini adetler arasındaki katı yapılar ve ikilik, Jacques Rousseau, Alexis de Tocqueville gibi birçok politik teorisyen tarafından eleştirildi.” (Abdelkader, 2011: 116). Bahse konu eleştiriler, Aydınlanma karşıtı bir mantık üzerine inşa edilen irrasyonel savlara dayalı Orta Çağ savunması değildi. Modern zamanda gelenekselciliği temsil eden bu anlayış, farklı bir modernite yorumu olarak, sosyal gerçekliği tarihsel ya da kültürelci bakış açısıyla gören dışavurumculuğun sergilenmesinden ibaretti. Dinin fazlasıyla gerekli toplumsal işlevine dair, Rousseau ve Tocqueville gibi düşünürlerin öne sürdüğü tümel önermeler, azımsanmayacak toplumsal zeminle birlikte, günümüzde de bazı entelektüeller tarafından olumlanmaktadır. Ya da Konuya Lilla’nın düşüncesiyle devam edecek olursak, tahmin edilenin ötesinde bir ağırlığa sahip olan siyaset teolojisinin gücü, zamanın ruhuna göre fenomenolojik dö-

nüşüme uğrayarak, günümüz iktidar şekillenmelerinde de ağırlığını korumaktadır.

16. yüzyılda başlayan bilimsel devrin, zaman içerisinde günlük hayatın her alanına sirayet ederek kültürel değişimde önemli bir etken olma vasfına kavuştu. “Bilimin on yedinci yüzyılın sonlarındaki kültürel üstünlüğü ise olağanüstü hızla oluştu.” (Jacob, 1998: 105). Bunun yanında, “ayrılmayan” ve kendi özerkliğini inşa edemeyen dinin, sosyal platformda statü kaybetmesi kaçınılmaz oldu. Siyaset teolojisinin bütün geciktirici fonksiyonlarına rağmen, “büyük ayrılık” politik evreden farklı bir mecrada faal durumda idi. Yeni buluşlarla değişimleri yaratan gücün hareket enerjisi, sergilediklerinden çok daha kuvvetli idi. İcat edilen rasyonel akıl, çok yetkin bir debi ile toplumu daha önce görülmedik düzeyde yeniden biçimlendirdi. Maddi ve kültürel anlamda yeni toplumsal sistemler ve kurumlar hayata geçirildi. Gelinek noktada dini ilimlerin rasyonel bir emek olduğuna yönelik kuşkular iyice belirginleşti. Din hem tahakküm alanını hem de meşru zeminin tek hâkimi olma hüviyetini kaybetmeye başladı. Gelişen bilimin imkânları ile -iktidar kaynağı olarak- meşrulaştırılmaya çalışılan ilahiyat, dizginlediği arkasındaki gücün önünde duramayıp, sosyal hayatın her alanında sahip olduğu tartışmasız iktidarı devam ettiremedi. Newton’dan henüz yüz yıl sonra, Napolyon, Yeni Kozmolojiyi son mükemmelliğine ulaştıran Laplace’e, “Tanrı’nın Dünya sistemindeki rolünün ne olduğunu” sordu. Laplace, Tanrı’yı kastederek: “Efendim bu hipoteze ihtiyacımız yok.” dedi (Koyré, 1957: 276). Melanchthon’un doğal felsefeyi teoloji ile uzlaştırma girişimi ve arkasından gelen aydınlanmacı düşünürlerin Newtoncu ılımlı yaklaşımı, nihayet beklenmedik bir sonucu doğurdu: “Kültür, modern tartışmaların, tutkuların ve polemiklerin tarihsel bağlamında, Aristotelesçilik, Kartezyenizm veya Malebranchism’e karşı zafer kazanmış bir ateizm modelini yarattı.” (Kors, 2016: 102). Gelinek noktada, dünyanın, hiç değilse etkinliği olan önemli bir kısmı, daha önce uğrunda ölmeyi şeref saydığı Tanrı hipotezine artık ihtiyaç duymuyordu. Böylece, Rönesans’la yeşeren bilimin dinle uzlaşma girişimi, akılcılığın geçici politik tutumu olmanın ötesinde bir önem ifade etmedi. Kendi oluşumunu gerçekleştirmekte olan akılcılığın, yeteri kadar yol almak için ihtiyaç duyduğu zamanı tanımlamak ve bu süreci meşru kılma aracı olarak, sadece bir dönem için gerçekleştirdiği metafizik ittifak nihayete erdi. Devrin entelektüel zihin yapısını besleyen metodolojik içerik, tek bir yöntemle ilerleyerek izin almadan girdiği teolojinin alanından, akıllı ve bilimi gölgeleyen bütün yasaları hatta teamülleri parçalayarak uzaklaştı. Başka bir deyişle, bilimsel bilginin peşinden gidenler için, başlangıçta teoloji, inanç ve tapın-

ma unsurları bir şekilde uzlaşılması gereken canlı bir sorun olsa da süreç içerisinde dikkate alınmayan gereksiz metafizik öğelere dönüştüler. Dönüşü olmayan bir özgürlük kültürü, entelektüel maksadın dışında, âdeta sosyal iradenin kendiliğinden inisiyatif alması ile istemsiz olarak vücuda gelmiş oldu.

Sonuç olarak, geleneksel Orta Çağ düşüncesinin rasyonalizme yönelmesinde, şüpheli epistemolojinin ve modern bilimsel düşüncenin de öncülü olan, doğal-felsefi sistemlerin başarısını görmek önemlidir. Gerçek ve haklılık kavramları gibi metot ve entelektüel dürüstlük kavramının da ilişkili olduğunu ileri süren Gaukroger'e göre; "Natural düşünürlük, skolastik doğal felsefede eksik olan, bir tür entelektüel dürüstlük gerektirir." (2006: 87). Toplumsal yapının daha rasyonel esaslarla kendisini yeniden düzenlemesi deneyimi, doğadan esinlenen pratik aklın, mevcut tecrübenin ötesinde, aşkınsal bir düşüncenin ve inşa edilen farklı bir dilin eseri oldu. Eski Yunanlardan İslam coğrafyasına geçen ve uzunca süre Batı toplumlarına uğramayan öğrenme geleneğinin yeniden canlanması, peşi sıra gelecek köklü değişimlerin hazırlayıcısı oldu. Örneğin İngiliz İmparatorluğu'nun entelektüel ve coğrafi kökenlerini inceleyen Sarah Irving, İmparatorluk'un gelişmesini sağlayan sömürge politikaları dâhil, birçok politikanın kökeninde 18. yüzyılda doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerin olduğunu savundu (Irving, 2008). Ne var ki olabilecekleri dayatan toplumsal gereklilik ne kadar zorlayıcı olursa olsun, sosyal hayatın tarihsel ve bilişsel sürekliliğinden sıyrılmak, geçmişin kalıplarından ve kurumlarından kurtulmak kolay olmadı. Çünkü "Bilim, Orta Çağ düşüncesinin sonlarında büyük rol oynamış olsa da baskın entelektüel güçler hâlen teolojikti." (Kuhn, 1985).⁸ Fakat teolojinin tahakkümünden sıyrılmak da, nihai bir zafer değildi; bilimsel gelişmelere meydan okuyan Orta Çağ'ın kendine özgü başka kültürel hastalıkları da mevcuttu. Bunlardan en tipik olanı ise çoğunluğu el yazması olan ve bütün Avrupa dillerinde yaygın olarak basılan "sırlar" kitaplarının etrafında oluşturulan bilim karşıtı yoz kültürdü. Helenistik zamanlara kadar giden, ünlü bilgiler ve deneyimler tarafından kıskançlıkla korunan "sırlar," doğada gizlenen örtük bilgileri seçilmiş bilginler için ifşa ediyordu (bk. Eamon, 1994). Nihayetinde rasyonel

⁸ Kuhn'a göre, Orta Çağ biliminin kendisi statik değildi. Aristoteles'in skolastik eleştirmenleri, bazı doktrinlere, kayda değer alternatifler geliştirdiler ve bu alternatiflerden birkaçı, Kopernik'e yol hazırlamakta önemli bir rol oynadı (1985: 106). Bununla birlikte, Eski Yunan orijinli bilgiye uzun süre ev sahipliği yapan Müslümanlar, klasik işlevin dışına çıkıp bilimsel teoride nadiren yenilikçi oldular (1985: 102). Ayrıca, Orta Çağ'ın Skolastik düşüncesinin modern felsefenin oluşumundaki etkileri konusunda bk. (Secada, 2004).

modernitenin, keşif, yaratıcılık ve üretime dayalı olarak inşa ettiği kültürel formlar, Orta Çağ'dan kalma irrasyonel unsurların alanını daralttı. Olumsuz koşullara rağmen, neredeyse tüm alanlarda, zihinsel dönüşümün pozitif bilimlere yönelik olması, sosyal, siyasal, kültürel ve bilimsel gelişmelerin rasyonel Aydınlanma kültüründe ortaya çıkması; toplumsal yasalarda tutarlılığın, ahlakın ve evrensellik düşüncesinin yerleşmesini sağladı. Modern Avrupa'nın temellerini oluşturan akılçılık, mitlerin ve iktidarın bir aracı konumundaki göksel sembollerin kültürel hegemonyasını yıkarak, doğal yasaların sezgisiyle yeni bir medeniyet inşasına olanak tanıdı. Aydınlanma'nın objektivizmin arayışının, postmodern rölativizmin ile gölgelendiği günümüzün popüler kültürene geldiğimizde ise, sosyolojinin araştırma nesnesi değişmemiş olsa da metodolojik güçlükleri çoğalmıştır.

2. Dilin Sekülerleşmesi

Bilimsel devrimleri ve aydınlanma düşüncesini biçimleyen bir başka önemli etmen de geniş anlamıyla dilde yaşandı. İlk olarak göz önünde bulundurmamız gereken şey, dillerin tarihsel süreçteki doğal evriminde önemli bir dinamiğin olduğudur. Alan R. Perreiah'ın Batı kültürünü hesaba katarak aktardığı İncil merkezli -aynı anlatı Kuran'da da var- değerlendirmede: Nuh'un oğullarının kabileleri ile uzak topraklara göç ederek, kendi lisanlarını oluşturduklarını; sonrasında, gruplar arasında iletişim ve anlaşma açısından sorun yaratmayacak düzeyde, dillerinde değişikliklerin olduğunu, bu değişikliklerin zaman içerisinde keskin ayırmalara varıp, tamamen farklı lisanlara dönüştüğünü ifade etmektedir (2014: 14). Dilin nasıl ortaya çıktığı ve yapısını oluşturan köklerin ne olduğu hakkında, bu varsayıma benzer, çok geniş tartışmalar yapılmaktadır. Dünyanın yüzeyine yayılmış insan topluluklarının fazla uzun olmayan sürede, nüfustan bağımsız olarak, çok fazla farklı dillere bölünmüş olması, dil araştırmalarının ilgisini çekmeye devam etmektedir. Ancak biz bu incelemeyi, dilin canlı bir organizmaya benzer karakterini vurgulamanın ötesine taşımayıp, dilin kategorik yapısına da işaret eden, kökeni ile ilgili başka bir teoriye daha değinerek, dil-düşünce ilişkisine geçeceğiz.

Dilin kökenleri ve evrimi ile ilgili öngörülerde bulunan bir başka teori de Pidgin ve Creole dil teorisidir. Günümüzde, ülkemizde de birçok örneği bulunan⁹ somut bir dilsel olgu olarak ele alınabilecek Creole teorisi üzerine Derek Bickerton ayrıntılı bir çalışma yürüttü: Yaşam koşullarından ya da başka

⁹ Trabzon'un bazı bölgelerinde yürüttüğümüz alan araştırmalarında, günümüzde bazı köylerde yaşamakta olan Ponteika dilinin, Pidgin dillerinin devamıyla Creole vasfına ulaştığına dair bulgulara ulaşıldı (Yıldız & Ak, 2002).

bir nedenden (kölelik, sürgün, kolonizasyon, ticari ilişkiler vb.) dolayı, insani amaçlar için bir araya gelmek zorunda kalan farklı dillerdeki -iki ya da daha fazla dil- insanların, baskın dili esas alıp, ama ondan ve bütün dillerden ayrı bir dil yaratma deneyimine ilk etapta Pidgin denir. Pidginler baskın olan dili, (örneğin English Creoles, French Creoles vb.) ağırlıklı olarak isimler ve basit gramer üzerinden kullanırlar. Eğer bazı Pidginler sınırlandırılmış hayatlarının dışında, yaşamın diğer alanlarında da bu dili kullanıp, sonraki nesle aktarırsa Creoles dili doğmuş olur. Örneğin şu an hâlen Fransa toprağı statüsünde olan denizaşırı ili Réunion'da Fransız Creoles; Hawaii'de, Hawaii İngiliz Creole dilleri, Fransızca ve İngilizce anadilinden farklı olarak o bölgelerde konuşulmaktadır (Bickerton, 2016: 210). Dilin bu düzeyde boşlukta olması, dil-kültür bağlarının koparılmasının neticesidir. Yeni bir dil öğrenimi için, var olan dil öğrenme potansiyeli, kültürel yapıyla (gramer, sözcük, anlam, konuşma ve yazma olarak) biçimlenen dil varlığına entegre olmak durumundadır. Farklı dillerdeki insanların ister yaşamsal zorunluluktan isterse de dışsal dayatma ile olsun iletişim ihtiyacı için geliştirdikleri Creole gibi yapıların ortaya çıkması, insanın düşünsel ve davranışsal kapasitesi ile çok iç içe geçen kültürel dilin, aslında zihinsel potansiyelin bütününe yansıtmadığını ortaya koymuş oldu. Tatbiki bir eylemlilikte, hiç eğitim almadan veya pratik nedenlerin fırsat aralığı tanımadığı için herhangi bir deneyimleme sürecine tabi olmadan, yeni baştan iletişim dili geliştirme yetkinliği, doğal olarak zihinsel becerilerin harekete geçtiği bir süreçtir. Örneğin “önceden var olan zihinsel temsillerin kategorilerini özdeşleştirip gramerleştirerek, dilsel forma dönüştürmek için daha iyi adapte edilmiş mekanizmalar” (Bickerton, 2016: 210) gerekir. Creole dilleri açısından söz konusu edilen bu yapının versiyonları, tarihsel süreçte, yeni bir duruma geçmek için pozisyon almak biçiminde deneyimlendi.

Rönesans döneminde yerel dillere, lehçelere ve hümanist- skolastik kullanım gibi parçalara bölünen klasik Latince, lingua franca vasfından iyice uzaklaşmıştı. Rönesans'ın başlangıcında klasik Latince üzerine bütün tarafların etkin olduğu tartışmalar yürütüldü. Skolastik felsefenin mantıksal oyunları ve resmi mantığın ihtiyaçları ile tekdüzeleşip kapsayıcılığını kaybeden, yerel dillere bile çevrilemeyen Latince, hümanistlerin bakışıyla, Rönesans'ın ilk adımı olarak “mükemmel dil” olmalı idi. Çünkü hümanistlere göre Orta Çağ'ın ilk başlarındaki sıkışmışlıktan çıkmanın, felsefeyi, düşünceyi, sanatı, hayatın bütün alanlarını genişletmenin yolu, daha önce defalarca kutsal amaçlar için idealize edilen “mükemmel dil” yaratmaktan geçmekte idi. Her ne kadar aynı amaç kutsal bağlamda skolastikler için söz konusu

edilebilse de, mükemmel dil ideali, kültür, sanat, felsefe ve yaşam çeşitliliği bakımından hümanistlere daha fazla gerekçe sunmuştu. Bunun içindir ki, hümanistlerin sosyo kültürel hayatta görünür olmaya başlamasının sonucu olarak, “insanlar amaçlarının çeşitliliğine göre normal dili kullanırken, hümanist yazarlar da dili mantık yerine psikolojiye bağlamaya başladı.” (Losonsky, 2006: 22). En etkin çalışmaları yapan Lorenzo Valla, hümanist sözlükbilimsel uygulama üzerinde büyük ilgi toplayan altı ciltlik *Elegantiae Linguae Latinae* eserini yazdı. Ann Moss’a göre (2011: 35), metodolojik bir paradigma ve açıklayıcı malzemeler için hazine değerindeki çalışmasında Valla, klasik yazarlardan topladığı kelime öbeklerinde ve örneklerde bulunan Latince kelimelerin kullanımını detaylandırdı. Valla’nın eserleri metodolojik bir paradigma ve açıklayıcı malzemeler için hazine değerinde idi.

Bu noktada, dilin bilişsel süreçlerle ilgili konumu açısından Richard Waswo’un Valla ile ilgili görüşü dikkat çekicidir. Waswo’a göre Valla ile Wittgenstein, felsefi sorunları ele almak için dilin kullanımı konusunu önceleyerek aynı yaklaşımı benimsediler (Waswo, 1987: 2). “Valla’nın her kelimesine katılacağı Wittgenstein’in: ‘Felsefe yaptığımızda medeni insanların ifadelerini duyan, onlara yanlış bir yorum yapan ve sonra onlardan en tuhaf sonuçları çıkartan ilkel insanlar gibiyiz.’ tespiti” (Nauta, 2009: 291), felsefenin günlük dilde yapılması fikrinin iki filozofu da kapsayan dışa vurumu idi. Aristotelian anlayışı (Herkes aynı şeyi görür, ama farklı ifade eder) merkeze alan skolastik düşüncenin yerine, Rönesans’ı besleyen Hümanizm’in çok sesli felsefesi, Valla’nın klasik Latinceye yönelerek sözlükbilimini konumlandırmasından güçlü şekilde destek aldı. Gramer, sözcük ve anlam konusunda paradigma değişikliğini gerçekleştiren Valla, dil yaklaşımında, sözcüklerin ilişkisel bağlarının olduğunu ve metnin tarihi ve kültürel bağlamdan koparılamayacağını benimsedi. Yeni alanlara yönelik olarak dilde sağladığı kazanımların arka planında, Skolastik düşüncenin katılaştırdığı sınırlayıcı Aristotelian kategorilere bağlı kalmayıp, zamanın icaplarına uygun olarak ürettiği yeni kategoriler vardı.

Her ne kadar hümanizma ile çevrelenip evrenselliğine vurgu yapılsa da artık farklı mezheplerin yerleştiği Avrupa’nın geri kalanında Katolik inancıyla bütünleşik algılanmaya başlanan Latince, iktidarını daha da zayıflatmaya başladı. Latinceye karşı İngilizce itirazın en baştaki gerekçesi ticari yayıncılık iken, İngiliz ve Evanjelist hegemonya dürtüsü arkasından geliyordu. Fakat özellikle felsefe ve bilimsel gelişmeler için, 17. yüzyıl İngilizcesinin önemli handikapları vardı. Simyacılık gibi pagan anlayışları barındıran us dışı soyut sistemler, kültürü, kültür unsurlarını ve sosyal sistemi hegemon-

yası altında tutuyordu. Herhangi bir olasılık teorisinin anti-teorisi olan Skolastik yapılar, hâkim oldukları sosyal alanda hükümlerini perçinlemek için, mevcut sistemin tinsel, kurgusal, esrarengiz ama mukaddes(!) dilini üreterek yaşamın her alanına nüfuz eden sembolik çevreleme yapmışlardı. “Fiziksel ve doğa bilimlerinde yapılan yeni keşifler, simyasal terimlerin sembolik ve alegorik belirsizliğine karşı koymak için yeterli bir isimlendirme sorununu öne çıkarmıştı.” (Eco, 1995: 211). Ticari vasıfları belirgin olarak gelişmiş olan dönemin İngilizcesinin, Orta Çağ İngiliz kültürü ile de alakalı gramer, anlam ve sözcüklerle ilgili sorunları vardı. Büyücülük geleneğinin mirasını taşıyan simyacılık, dinsel bünyeyle bütünleşik olarak, sadece kültürel yapıyı değil, doğa ve bilim ile ilgili söz ve anlamsal yapıyı da boyunduruk altına almıştı. Dönemin İngilizcesinin yaratıcılığı sınırlandıran söz kullanımı ve anlam dayatması, dilin algısal deneyimini çevreleyerek, bilişsel kapasitenin hareketini manipüle ediyordu. Bütün bu gerekçeler, düşünce ve bilim için dilin apriori olmasına yönelik çalışmayı gerektiriyordu. Yetersiz dil sorunu, bilimsel araştırmayı canlandırmayı amaçlayan Bacon açısından da öncelikli mesele haline gelmişti. 16. yüzyıl İngiliz filozofu Francis Bacon, sıradan insanların ihtiyaçları için düzenlenen, akıl yürütmek için elverişsiz olan dili, gelenek tarafından taşınan felsefi dogmalardan arındırma gayesiyle, idollerin yok edilmesi savaşımına girişti. (Eco, 1995: 211). Dilin sınırlandırılmış bilişsel kapasitesini geliştirmek gerektiğini düşünen Bacon ile aralarında Thomas Hobbes ve John Locke da bulunduğu pek çok İngiliz filozof mutabık idi. Kısacası “Dili iyileştirme fikri Anglo-Sakson felsefesinde tekrarlanan bir tema idi (Eco, 1995:211). Rönesans hareketi ve ortaya çıkmaya başlayan bilimsel devrimler, bilişsel algıyı geliştirmeye teşvik etti; neticede, daha önce dinsel nedenlerle hedeflenen “mükemmel” dil anlayışı bu defa dünyevi nedenlerle gündeme getirdi.

Tarihsel sürecin art arda sahneye koyduğu dinsel ve seküler mükemmel dil ideali, varlıksal olarak birbirinin zıttı iki dönemi yarattı. Dinsel geleneğin içerisinde donarak, kültürü de katılaştıran yapısal dil, Rönesans renkliliği ile karşılaşınca krizle yüzleşmek zorunda kaldı. Yaşadığı tıkanmayı aşmak için, doğuştan gelen dil öğrenme yetisini kullanarak, kendi zihinsel arkeolojisine odaklandı ve sözlük tarihine yaptığı kazılarla referans çerçevesini değiştirdi. Başka bir ifade ile bilişsel anlayışların ortaya çıkması neticesinde, Aristotelian kategorileri geride bırakan dil, kendi başına bir yapı olma vasfını da yitirdi. Aristotelian “özcülük” kategorileri üzerine kurulmuş klasik ve yapısal dil anlayışı, modern dönemde bilişsel boyutu da içine almak üzere yeniden incelendi. “Dünyayı zihinde organize etmenin genel ‘sitilleri’ zamanla deği-

şir, farklı tarihsel dönemler, farklı zihin setlerini teşvik eder.” diyor Eviatar Zerubavel, dilin bilişsel boyutunu hesaba katarak, modern ve postmodern dönem için “bulanık zihinsellik” (fuzzy-mindedness)” (1999: 61)¹⁰ tanım-lamasını yaptı. Rönesans’ta, geçiş dönemlerinin belirsizliği ile başlayan, modernitede, akışkanlığa dönüşen ve postmodernitede, esnek zihinselliği öngören “flexible-mindedness” dil değişimleri, toplumsal dönüşümün diğer alanları için “hazırlayıcı” işlevi üstlendi.

Dil gibi büyük sosyal yapılar, toplumun birçok unsurundan oluşur ve “toplum, dünyayı sınıflandırma şeklimizi de etkiler.” (Zerubavel, 1991: 53). Nasıl ki zaman deneyiminde algısal süreçlerden kaynaklı olaylar zamansal-lıkla bütünleşik algılanır; sosyal dilin kullanımı ile de düşünsel eğilimler ve bireysel kapasite biçimlenir. Bu iç içe geçme düzleminde, sosyal bilişsel süreci ele aldığımızda yaygınlaşan bilimsel yönelimlerin yanısıra, sanatsal ve düşünsel ürünleri destekleyen bilişsel ve işlevsel dil kullanımın, müzik, resim, heykel, edebiyat gibi kültürün bütün dallarında etkisini gösterdiğini görürüz. Dilin keskin ayırımıya dayalı yapısından olasılıklar diline evrilmesi hem kişiselleştirmeye hem de sözcük kapasitesi ve yapısı açısından, bilimsel gelişmeye destek sağladı. Diğer bir deyişle, modern çağın dil yapısı, düşününce dayanağı olarak zihinde var olan, üyelik için gereklilik ve yeterlilik koşuluna uyan ya da uymayan şeklindeki iki kategorinin ötesine geçerek, düşününce klasik sınırlılıklarını aştı. Eski sosyal sınıflandırmaların yerini işlevsel kavramlaştırmaların öncülük ettiği yeni bilişsel organizasyonlar aldı.

Dili kullanmada zihinsel otonomiye yer açma yaklaşımını bir adım daha ileriye taşıyan Taylor, sözcüklerin eşitliğinden bahsederken, kavramsal merkezlerdeki çekiminin de hesaba katılması gerektiğini gündeme getirdi. Aristotelian kategorilere karşı ortaya koyduğu “prototip” teoride aynı hassasiyeti gösteren Taylor (1995: 59), klasik modelin katı varsayımları yerine, bir prototip kategoriye üyeliği Wittgenstein’in oyun-aile yaklaşımından ileri taşıyarak, eğilim meselesi haline getirdi. Taylor’un belli bir varlığın prototip olduğunu değil, ancak bir kategorinin kavramsal çekirdeğinin şematik bir temsili olarak anlaşılabilen prototipi, somutlaştırdığını, söylediği yaklaşımla, bilişsel dil teorisinde, algısal ve işlevsel kavramlaştırmaya alan açmayı denedi. Görünen o ki, kategorilerdeki karakteristik özelliklerin hiç değişmeyen yekpare bütünden oluştuğuna dair klasik varsayımların çok ötesine ge-

¹⁰ Zerubavel, “bulanık zihin” (fuzzy- mind) kavramını dönüşüme uğrayan dilin işlevini merkeze alarak yaptı (1991: 53). Bulanık zihin, “bilişsel ayrımları bulanıklaştıran ve sınırları göz ardı eden belirgin olarak bulanık akıldır” (1991: 86).

çen esnek zihinsellik, postmodern gerçeklikte ivmesini artırarak; bizzat algısal durumun doğasının değiştiği gerçeğini yakaladı. Yani değişikliklerin henüz var olduğu dönemde, karmaşadan başka pek bir şey ifade etmeyen yeni kavramsal kategoriler, yaşantılandıkça farklı yapıların ortaya çıkmasına neden oldu. Postmodern elastikiyet, dil önseline dayalı bilincin, tarihsel süreç içerisindeki sosyal evriminin sonucudur. Dili bu evrime sürükleyen sürecin en başat aktörlerinden biri Rönesans ise diğeri de bilimsel devrimlerdir. Aynı zamanda da sosyal aklı biçimleyen ve dilin eylemliliğini harekete geçiren bu iki tarihsel etken, dilin yeni kategoriler oluşturabilme potansiyelinin deneyimsel ispatıdır. Sınırsız düşünce dizisini ifade etmek için sonlu araçları kullanan Galileo'nun, kavramları sonsuzluğa zorlamasını, dil için “buluş” olarak niteleyen Chomsky'e göre, Galileo ve onun haleflerinin belirginleştirdiği dilin temel özelliği, biyolojik evrimden daha az ‘muhteşem’ değildir (2002: 45-46). Bu tespitten hareketle, zaman-dışılığın izdüşümü haricinde -kavramsal sınırlılık anlamında- insanın sabit bir bilişsel dil kapasitesinden bahsetmek, hatta mevcut diller üzerinden sonsuz yorum yapmak Galileo'yu yok saymak olacaktır. Günümüzün yaşayan gerçeğine gelecek olursak, büyük bir hızla artan yaşam çeşitliliğinde, bilişsel dil becerilerine bağlı olarak yeni kategorilerin doğduğuna ve bu kategorilerin oluşturduğu yeni hiyerarşilerin sosyal akıl tarafından meşrulaştırıldığına, tarihte hiç olmadığı ölçüde deneyimlemekteyiz. Sonuç olarak, dil, kendi kurallarını hatırd tutarak, bir yandan yaşam çeşitliliğinin sonsuz ataklarına ayak uydurmaya çabalarken; eşzamanlı olarak, aynı anı, aynı yaşam aracı, hatta aynı eylemi deneyimleyen insanların ya da sosyal kesimlerin arasında tarihin en katı hiyerarşileri için performans gösteren bir alandır.

Sonuç

Aydınlanma düşüncesi, bilimsel devrimlerden beslenerek, anlık bir bilinç oluşumu aşamasını aşınca, bütüncül anlamda zihniyet değişimini dayatmaya başladı. Bu değişimin temel dinamiklerinden birisi Isaac Newton'un ortaya çıkardığı zaman algısı oldu: Zaman olaylardan etkilenmez, her yerde ve her an, zaman aynıdır ve kendisi dışında dışsal şeylerle ilişkisi yoktur. Aydınlanmanın sekülerleşmesine de dayanak oluşturacak anlayışta, bütünüyle kavranamayan, ancak bilincin süreç içerisinde kısmi olarak kavradığı, yaşanan zamana ait olmayan “özler” vardır. “Kutsal sonsuzluğun” yerini alan bu özler, geçmiş ve bugünü, daha geniş anlamda, zamanı ve mekânı homojenleştirip Aydınlanma düşüncesinin seküler anlayışını inşa etti (Schleifer, 2000: 37-38). Doğal döngülerle ilişkilerini sonlandıran Batı medeniyetinin herhangi bir anlamlılıktan yoksun, boş ve tek tip

olan modern saat zamanı yeni bir yaşam paradigmasını oluşturdu. “Modern endüstriyel teknolojinin yükselişi, nesnel, saat tabanlı bir zaman anlayışı olmadan mümkün olmazdı.” (Hammer, 2011: 3). Saat tabanlı renksiz homojen zaman anlayışı, toplumsal normların bir dayandığını daha zayıflatarak, birey merkezli seküler sosyal düzenin önünü açtı.

Aydınlanma döneminde, klasik değişme ve gelişme teorilerinin vücut bulmuş halinden istisna olan şey; “...Aydınlanmanın düşünceyi eyleme dönüştürmesi” oldu. Bunun sonucunda da aklın, bilimin ve kişinin anlama yelpazesi ve odağı değişti.¹¹ Batı’da yaşanan devrimin entelektüel kökenini oluşturan şey, kuşkusuz bilişsel değişimdi. Doğa bilimcileri, rasyonalistler, ampiristler, deistler, ateistler, özgürlükçü Hristiyanlar için tabiat, yeni keşfedilen bir yerden öte, özgürlüğü şekillendiren verimli bir araziye dönüştü. Artık, “doğa, Augustine ya da Calvin için olduğu gibi, ruhla çelişen, günahkârlık ve çöküşün kaynağı değildi; Tanrı, doğanın Tanrı idi.” (Berlin, 1997: 562). Nihayetinde, Rönesans ile yayılan Aydınlanmayla, akıldan beklenen mucize gerçekleşti, sosyal hayatın tüm kesimlerinde, akıl testine tabi tutulan mekanizmalar, fonksiyonel hale geldi.

Bilginin kaynağının değişmesi, sadece somut gerçekliği değil, estetik anlayışı ve sanatsal sezgiyi de değiştirdi. Elitler, yeni hayatı ifade etmek için, yaşamın bütün unsurları gibi sanatı da besleyip, kendi tarzlarını yansıtacak sanat dallarının ortaya çıkmasına vesile oldular. Bütün bunlarla birlikte, sivil toplumun oluşumuna yönelik bilincin, dahası yaşam pratiğinin gelişmesi, yeni entelektüel burjuvazi ile elit sınıfın toplumsal merkezde konumlanmasına sebep oldu. Böylece, bilimsel buluşların parıltısı ile gelecek beklentilerinin öne çıkmasına bağlı olarak yaşanan her farklı deneyim, yeni bilinçlerin geliştirilmesi için kapı aralayıcı işlev gördü. Oluşan seküler yapı, kültürün bilişsel sistemlerce dönüştürülmesine, dilin gramer yapısının ve kavramsal şemasının gelişmesine neden oldu. Dinsel geleneğin içerisinde donarak, kültürü de katılaştıran yapısal dil, Rönesans renkliliği ile karşılaşınca krizle yüzleşmek zorunda kaldı. Yaşadığı tıkanmayı aşmak için, doğuştan gelen dil öğrenme yetisini kullanarak, kendi zihinsel arkeolojisine odaklandı ve sözlük tarihine yaptığı kazılarla referans çerçevesini değiştirdi. Diğer taraftan, çeşitlenen ve hızla akmaya başlayan toplumsal yaşam alanında sosyal bilişsel ve dilsel olarak bilgi biçimleri kesişti. Dünya ile ilişkileri ve farklı anlama,

¹¹ Copernicus, Galileo, Descartes ve Newton fiziği ile yerli yerine oturan doğal felsefenin matematik ilkeleri, evrenin doğası hakkındaki bilimsel başarıları artırarak, insanlığın evreni anlama ve evren hakkında bilgi edinme yollarını tamamen değiştirdi. Bk. (Cassirer, 1951: 3-37).

ifade etme sistemlerini geliştiren dilsel yapılar, nesnel gerçekliği ifade biçimlerine katarak, rasyonel düzenlemelere ve genişleyen dünyevi alana erişimi kolaylaştıran olasılıklar diline doğru yeni bir önermesel dilbilgisine geçiş yaptı. Bu sosyal değişimi motive eden mekanizmaların kavramsal kâpları, yeni bir algının ürettiği dünyevi metaforlarla şekillendirilmeye başlandı. İnancın ve sosyal hayatın sekülerleşmesinde rol oynayan bilişsel sistemler, ikonik gramerden dizinsel gramere geçişi de sağladı.

Kelimelerin süregelen köleleştirici karakteri, Aydınlanma ve modernite döneminde hapsoldüğü kaderden kurtularak, yeterince aktarılamayan düşünceler ve yeni yeni düşünce deneyimleri dilin günlük formlarına eklendi. Değişimin, dil ile dönüşlülük ilişkisi, dilin sosyal dünyayı aktaran/etkileyen normatif kurallarının da dönüşmesine neden oldu. Sosyal, ekonomik ve kültürel dünyadaki hızlı değişimler, dilin bu dönüşlülük durumuyla, bireysel ve toplumsal gerçekleşim sağlayarak, sosyal bilişsel düzlemde kaydedilmiş oldu. Neticede, değişimin sosyal bilişsel kaydedilmesini sağlayan dilsel değişim, henüz yeni bir alan olan bilişsel sosyolojinin de temel araştırma konularından biri haline geldi. Cicourel'in öncülüğünde, nesnelere ve olaylara anlam atamak için, kişinin temel olarak günlük yaşam dünyasından başlayan, sözlü ve sözlü olmayan iletişimin indeks özelliklerine odaklandığı yeni bir semantik (anlambilim) geliştirildi (1974: 23). Geline aşamada, bilgi birikiminin yanında, bilgi işleme ve yorumlama prosedürlerine de odaklanan bilişsel semantik, davranışı ele alan bilişsel sosyolojik açıklama için asil unsurlardan biridir. Dilsel davranımda eylemin, düşüncenin, ifadenin, bilgi işlemenin ve bağlamın bilişsel dilbilimde önemli sonuçları vardır. Tanımlayabileceğinden, tepki verebileceğinden çok daha fazlasını deneyimleyen bireyin, kendinin ve başkalarının ürettiği dilsel ürünleri gözleme, anlama, kültürel ve yapısal durumla ilişkilendirme biçimi, düşüncelerin, algıların, spontane eylemlerin müteakip üretimlerine refleks olarak yerleşir. Dolayısıyla bilişsel dil durumunu, kültürden, toplumsal yapıdan ve nihayetinde bireysel, sosyal ve kolektif eylemlilikten ayırmak olanaklı değildir. Modernitenin bir ürünü olarak akli ve bilimi öne çıkaran, dinin sekülerleşmesini sağlayan en önemli araç dilin kendisidir.

Kaynakça

Abdelkader, Deina A. (2011). *Islamic Activists the Anti-Enlightenment Democrats*. London: Pluto Press.

Baker, Lynne R. (2013). *Naturalism and the First-Person Perspective*. New York: Oxford University Press.

- Berlin, Isaiah (1997). *The Proper Study of Mankind*. London: Random House.
- Bickerton, Derek (2016). *Roots of Language*. Berlin: Language Science Press.
- Calloway, Katherine (2014). *Natural Theology In The Scientific Revolution: God's Scientists*. London: Pickering & Chatto.
- Cassirer, Ernst (1951). *The Philosophy of the Enlightenment*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cetina, Karin Knorr (1999). *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge: Harvard University Press.
- Chomsky, Noam (2002). *On Nature and Language*. Ed. Adriana Belletti. New York: Cambridge University Press.
- Cicourel, Aaron Victor (1974). *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*. New York: Free Press.
- du Toit, Cornel W. (2009). "Secular Spirituality Versus Secular Dualism: Towards Post Secular Holism as Model for a Natural Theology". *HTS Theologiese Studies*, 62(4): 1251-1268.
- Dupré, Louis (2004). *The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture*. New Haven & London: Yale University Press.
- Eamon, William (1994). *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*. New Jersey: Princeton University.
- Eco, Umberto (1995). *The Search for the Perfect Language*. Trans. J. Fen-tress. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Funkenstein, Amos (1986). *Theology and the Scientific Imagination*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gaukroger, Stephen (2006). *The Emergence of Scientific Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldziher, Ignaz (1981). *Introduction to Islamic Theology and Law*. Trans. A. a. Hamori. New Jersey: Princeton University Press.
- Gray, John (1995). *Enlightenment's Wake*. New York: Routledge.
- Hammer, Espen (2011). *Philosophy and Temporality from Kant to Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huff, Toby E. (2003). *The Rise of Early Modern Science*. New York: Cambridge University Press.
- Irving, Sarah (2008). *Natural Science and the Origins of the British Empire*. London: Pickering & Chatto.

- Jackendoff, Ray S. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT Press.
- Jacob, Margaret C. (1998). *The Cultural Meaning of the Scientific Revolution*. Philadelphia: Temple University Press.
- Jorink, Eric & Zuidervaart, Huib (2012). "How Isaac Newton was Fashioned in the Netherlands". *Newton and the Netherlands*. Eds. Eric Jorink & Ad Maas. Amsterdam: Leiden University Press, 13-66.
- Jusdanis, Gregory (2018). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. Çev. T. Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kors, Alan Charles (2016). *Naturalism and Unbelief in France, 1650-1729*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koyré, Alexandre (1957). *From the Closed World to the Infinite Universe*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Kuhn, Thomas S. (1985). *The Copernican Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kusukawa, Sachiko (1995). *The Transformation of Natural Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lilla, Mark (2007). *The Stillborn God*. New York: Vintage Books.
- Losonsky, Michael (2006). *Linguistic Turns in Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makdisi, George (1984). *The Rise of Colleges*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Moss, Ann (2011). *Renaissance Truth and the Latin Language Turn*. New York: Oxford University Press.
- Nauta, Lodi (2009). *In Defense of Common Sense: Lorenzo Valla's Humanist Critique of Scholastic Philosophy*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Perreiah, Alan R. (2014). *Renaissance Truths: Humanism, Scholasticism and the Search for the Perfect Language*. Burlington: Ashgate.
- Ritzer, George (2005). *Encyclopedia of Social Theory*. California: Sage Pub.
- Rorty, Richard (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Schleifer, Ronald (2000). *Modernism and Time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scruton, Roger (1995). *A Short History of Modern Philosophy*. New York: Routledge.

- Secada, Jorge (2004). *Cartesian Metaphysics the Late Scholastic Origins of Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sternhell, Zeev (2010). *The Anti-Enlightenment Tradition*. Trans. D. Maisel. New Haven: Yale University Press.
- Strydom, Piet (2006). "Contemporary European Cognitive Social Theory". *Handbook of Contemporary European Social Theory*. Ed. G. Delanty. London: Routledge, 218-229.
- Taylor, John R. (1995). *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. New York: Oxford University Press Inc.
- Waswo, Richard (1987). *Language and Meaning in the Renaissance*. New Jersey: Princeton University Press.
- Yıldız, Ethem ve Ak, Muammer (2002). *Doğu Karadeniz'de Kültürel Kimlik*. İstanbul: Çatı Yayınları.
- Zerubavel, Eviatar (1991). *The Fine Line: Making Distinctions in Everyday Life*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Zerubavel, Eviatar (1999). *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Massachusetts: Harvard University Press.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarın Notu: Bu makale yazarın 2021 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Din ve Bilişsel Sosyoloji Bağlamında Postmodern Kimlik Sorunsalı" adı ile tamamladığı doktora tezinden türetilmiştir.

Teşekkür: Tez danışmanım Prof. Dr. Ali Coşkun'a teşekkür ederim.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Authors' Note: This article is derived from the author's doctoral thesis, which he completed in 2021 at Marmara Uni. Institute of Social Sciences, entitled "Postmodern Identity Problematic in the Context of Religion and Cognitive Sociology".

Acknowledgement: I would like to thank my thesis advisor, Prof. Dr. Ali Coşkun.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.